

A Comparative Study of the Balochi Epic "Rand and Lashar" and "Basous" War in Jahili Arab Literature

Mahmood Heidari*¹

Abstract

Arab culture and history have always been the focus of Muslims everywhere after the arising of Islam, and Muslims have become familiar with Arab culture and history by learning Islamic sciences. One of the historical aspects of the Arabs has been the erosive tribal wars such as the war of "Basous" and "Daheh and Ghabra", which were mostly a reaction to their hard life and desert living. "Rand and Lashar" is also one of the popular epics of Balochistan, which has undeniable similarities to the Basous war during the Jahili period. This research, with a comparative historical approach and content analysis method, expresses the historical similarities of these two epics and wars. The hypothesis of the research is based on the principle that Rend and Lashar's saga is in some cases influenced by the Besous war between the two tribes of Bakr and Taghlib in the Jahili, and the similar climate and social structure and moral characteristics have paved the way for this influence. The result of the research, proving this hypothesis, shows that the Basous war and Rend and Lashar's saga were ignited by killing the camels of "Basous" and "Gohar" and

Received: 09/12/2023

Accepted: 07/07/2024

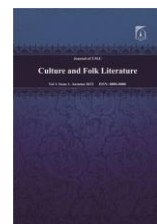
* Corresponding Author's E-mail:
mmheidari@yu.ac.ir

1. Associated Professor, Department of Persian Language and Literature, Yasouj University, Yasouj, Iran, Visiting Prof. at Shiraz University, Shiraz, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0001-6198-2173>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

these two women were the central characters in these wars. The other side of this impact is the causes of these wars, in which revenge and supporting the guest are the main motivations of both wars.

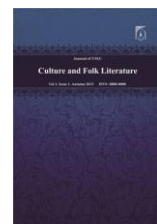
Keywords: Rend and Lashar epic; Basous war; comparative literature; Baloch popular literature; Jahili literature.

Research background

Several researches have been done on the epics of the Baloch people. Jahandideh (2011) has written the book “*Epics in Baluchistan*”, which is probably the most important and the only source that introduces Persian readers to the epics and rhymes of the Baloch people. Hamidifar and Jadid al-Islami Qala Nu (2018) have acknowledged their goal of introducing Balochi culture, ethics and literature to the readers. In an article, Arab (2023) compared the Azeri hero of Kuroghli and the Arab hero of Jahili period, Antara bin Shaddad. This article concluded that elements such as having a lover from a higher social class, fighting, poetry and courtship, courage and bravery, horse and mythical sword are the most important aspects shared by the two heroes.

Goals, questions, and assumptions

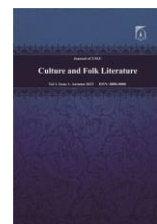
Since ancient times, scientists have talked about the influence of geography and climate on the moral qualities and personality traits of humans. Farabi considers the difference in morals to be the result of the difference in weather and climate (Farabi, 1992, p. 38) and Ibn Khaldun also believes in the influence of weather and climate on people's moral characteristics (Ibn Khaldoun, 2004, vol.1/p.189). The hard life of the desert made the Arabs warlike, brave, spiteful and generous. The same climate and the same moral characteristics can be seen to a large extent among the Baloch people. The desert and harsh

geography of Baluchistan, the nomadic life and the tribal system of the Baloch people have made them brave, warriors, hospitable and supportive of the oppressed and their neighbors. The historical epic "Rend and Lashar" is considered one of the most important sources for understanding the Baloch people and their general culture, which has many similarities with the moral characteristics of the Arabs of the Jahili period and the wars in that period.

The current research is based on the assumption that Rend and Lashar's epic, according to which Jahandideh is "sometimes historical and sometimes mixed with legend", having similarities with the Arab Jahili wars in the causes and purposes of the war and the characters of the epic. There is a historical relationship between the two cultures and the influence between them. However, it can be said that the social atmosphere based on the tribe and the nomadic life as well as the hard and harsh geography of the desert have provided the ground for this influence.

This research has analyzed the content of the Balochi epic of Rend and Lashar and the Battle of Basuos in the Jahili period using a qualitative content analysis method and a comparative approach. The school of comparative literature used is a combination of two French schools and the Eastern European School. Examining the historical relations between the two literatures and explaining the effectiveness is the basis of the French school, and in the Eastern European School, it emphasizes the origins of similar literature between the two nations. Victor Jermonsky, the founder of this school, believes that the relationship of influence occurs when the affected party is ready to receive cultural goods in terms of social conditions, and if these conditions are not ready, this cultural exchange will not occur (Abboud, 1999, pp. 47-49).

Discussion and conclusion

The main plot of Rend and Lashar's saga is based on two things: supporting refugees and revenge against the enemy (Jehandideh, 2010, pp. 143-144). This Balochi epic is very similar to the wars of the Jahili period in terms of causes, and in some cases, it is influenced by the Basuos war in the Jahili period. The similar culture of Baloch and Arab in the tribal social system on one hand, and their nomadic culture and similar desert nature on the other hand, have brought this influence to the point of similarity. These similarities, on the one hand, and the legendary nature of Rend and Lashar's saga, on the other hand, make it somewhat impossible to imagine the occurrence of such similar events in the real history of the two lands. The author believes that the attention of Muslims to the history and culture of Arabs during the time of the Prophet (PBUH) has made them familiar with the history of these wars and the culture of Arabs, and certainly the Baloch Muslims were not exempted from this aspect. The cultural fusion of the two nations is the proven historical relationship that is a necessary condition for comparison in comparative studies of the French school. The influential cases of Rend and Lashar's saga of the Jahili Arab wars indicate that the basis of both wars is based on revenge and bloodlust of a woman who was exposed to their tent and guest, and their camels were killed by the opposing tribe. The war of Basuos occurs due to the killing of camels, and the war of Rend and Lashar also occurs after the killing of Gohar's camels. The main characters of both wars are women who have fueled the fire of war with their cries of oppression and litigation. Important moral characteristics such as accepting refugees and respecting guests, which were necessary in the harsh conditions of desert life, are also among other things that are evident in these two literary works.

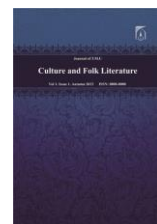
Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 12, No.59

November-December 2024

Research Article

References

- Abboud, A. (1991). *Comparative literature, furthers and problems*. Ittihad al-Katab al-Arab.
- Farabi, A. M. (1992). *Siasate Madanieah (civil policy)* (translated into Farsi by S. J. Sahabi). Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Ibn Khaldoun. (2004). *Moqaddameh*. Dar Ya'rab
- Jahandideh, A. (2011). *Epics in Baluchistan*. Moein

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۱۲، شماره ۵۹، آذر و دی ۱۴۰۳
مقاله پژوهشی

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و جنگ «بسوس» در ادبیات جاهلی عرب

محمود حیدری^{۱*}

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷)

چکیده

فرهنگ و تاریخ عرب پس از ظهور اسلام همواره مورد توجه مسلمانان در جای جای گیتی بوده است و مسلمانان با فراگیری علوم اسلامی، با فرهنگ و تاریخ عرب نیز آشنا شده‌اند. یکی از وجوه تاریخی عرب، جنگ‌های قبیله‌ای فرسایشی همچون جنگ «بسوس» و «داحس و غبراء» بوده که اکثراً کنشی به زندگی سخت و صحرانشینی آنان بوده است. «رند و لاشار» نیز از حماسه‌های عامه بلوچستان است که شباهت‌های انکارناپذیری با جنگ بسوس در دوران جاهلی دارد. این پژوهش با رویکرد تطبیقی تاریخی و به شیوه تحلیل محتوا به بیان مشابهت‌های تاریخی این دو حماسه و جنگ می‌پردازد. فرضیه پژوهش بر این اصل استوار

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران، مأمور به خدمت در دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول).

*mmheidari@yu.ac.ir
<http://www.orcid.org/0000-0001-6198-2173>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

است که حماسه رند و لاشار در مواردی متأثر از جنگ بسوس میان دو قبیله بکر و تغلب در دوره جاهلی است و اقلیم مشابه و ساختار اجتماعی و خصوصیات اخلاقی یکسان، راه را برای این تأثیرپذیری هموار کرده است. نتیجه تحقیق با اثبات این فرضیه نشان می‌دهد که آتش جنگ بسوس و حماسه رند و لاشار با کشتن شترهای «بسوس» و «گوهر» شعله‌ور می‌شوند و این دو زن، شخصیت‌های محوری این جنگ‌ها بوده‌اند. وجه دیگر این تأثیرپذیری در علل این جنگ‌هاست که انتقام‌خواهی و حمایت از مهمان، انگیزه اصلی هر دو جنگ به‌شمار می‌روند.

واژه‌های کلیدی: حماسه رند و لاشار، جنگ بسوس، ادبیات تطبیقی، ادبیات عامه بلوچ، ادبیات جاهلی.

۱. مقدمه

ادبیات عرب در دوره جاهلی منعکس‌کننده واقعیت‌های اجتماعی آن دوره است. نظام اجتماعی عرب در این دوره نتیجه کنش عرب با محیط بادیه‌نشینی آن‌هاست و این محیط اجتماعی باعث شکل گرفتن بسیاری از پدیده‌های اجتماعی حاکم بر جامعه شده است. دانشمندان از قدیم‌الایام بر تأثیر جغرافیا و اقلیم در خصوصیات اخلاقی و ویژگی‌های شخصیتی انسان‌ها سخن گفته‌اند. فارابی اختلاف اخلاق‌ها را در نتیجه اختلاف آب و هوا می‌داند و معتقد است مردم مناطق مختلف تحت تأثیر وضع آب و هوا، زمین، عوامل جغرافیایی و اوضاع اقلیمی آن هستند (فارابی، ۱۳۷۱، ص. ۳۸). ابن خلدون نیز معتقد به تأثیر آب و هوا و اقلیم بر خصوصیات اخلاقی مردم است و در سومین مقدمه از کتاب معروف خود، به تفصیل در این باره صحبت کرده است (ابن خلدون، ۲۰۰۴، ج. ۱/ص. ۱۸۹). زندگی سخت صحرائشینی از عرب مردمانی سرسخت، شجاع، کینه‌توز، سخاوتمند، حامی و... ساخته است. ابن خلدون بادیه‌نشینان را به علت

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... _____ محمود حیدری

دوری از جامعه و ضرورت اتکا به خویشتن برای دفاع، شجاع‌تر از دیگر اقوام و شجاعت و سرسختی را از سجایای اخلاقی آن‌ها می‌داند (همان، ج. ۱/ص. ۲۵۱).
شعرهای حماسی و جنگی از قدیم‌ترین شعرهای ادبیات جاهلی است که از جنگ‌های بسوس شروع می‌شود و با جنگ داحس و غبراء به پایان می‌رسد. سختی زندگی بدوی و شرایط اجتماعی و برخی ارزش‌ها و رسوم که به تدریج تبدیل به یک سنت در میان عرب جاهلی شده بود، به تشدید روحیه جنگاوری و پیکار در میان آنان منجر شده بود (ابوعبیده، ۱۹۷۶، ص. ۱۳۳).

می‌توان گفت همین اقلیم و همین خصوصیات اخلاقی تا حدود زیادی در میان قوم بلوچ نیز دیده می‌شود. جغرافیای صحرایی و خشن بلوچستان، زندگی کوچ‌نشینی و نظام قبیله‌ای از مردم بلوچ، مردمانی شجاع، جنگجو، مهمان‌نواز و حامی مظلوم و همسایه قرار داده است که این خصوصیات در فرهنگ و ادبیات آن‌ها نیز دیده می‌شود. حماسه تاریخی رند و لاشار یکی از مهم‌ترین منابع برای شناخت قوم بلوچ و فرهنگ عامه آن‌ها به شمار می‌رود که شباهت‌های فراوانی به خصوصیات اخلاقی عرب دوره جاهلی و جنگ‌های موجود در آن دوره دارد.

پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که حماسه رند و لاشار که بنابر قول جهاننیده «گاهی تاریخی است و گاهی با افسانه می‌آمیزد» (جهاننیده، ۱۳۹۰، ص. ۱۴۴) در علل و اغراض جنگ و شخصیت‌های حماسه دارای اشتراکاتی با جنگ‌های جاهلی عرب (جنگ بسوس و داحس و غبراء)، است که نشان از رابطه‌ای تاریخی بین دو فرهنگ و تأثیر و تأثر بین آن‌ها دارد. با این حال می‌توان گفت که فضای اجتماعی قائم به قبیله و زندگی کوچ‌نشینی و همچنین جغرافیای سخت و خشن کویری زمینه را برای این تأثیرپذیری فراهم کرده است. بنابر این فرض، مسئله اصلی پژوهش تبیین داد و

سندهای فرهنگی قوم بلوچ و عرب است و سعی بر آن است تا تأثیرپذیری حماسه رند و لاشار از جنگ های بسوس و داحس و غبراء را در این رابطه تاریخی نشان دهد.

این پژوهش به شیوه تحلیل محتوای کیفی و با رویکرد تطبیقی به بررسی محتوایی حماسه بلوچی رند و لاشار و جنگ بسوس در دوره جاهلی پرداخته است. مکتب ادبیات تطبیقی مورد استفاده، تلفیقی از دو مکتب فرانسوی و مکتب اروپای شرقی است. بررسی روابط تاریخی دو ادبیات و تبیین اثرپذیری اساس مکتب فرانسوی است که معتقد است: «ادبیات تطبیقی تاریخ روابط ادبی بین المللی است. پژوهشگر ادبیات تطبیقی مانند کسی است که در سرحد قلمرو زبان ملی به کمین می نشیند تا تمام داد و ستدهای فکری و فرهنگی میان دو یا چند ملت را ثبت و بررسی کند» (گویارد، ۱۹۵۶، ص. ۵). از طرف دیگر مکتب اروپای شرقی بر زمینه های پیدایش ادبیات مشابه در بین دو ملت تأکید دارد و شرایط اجتماعی حاکم را زیرساخت و ادبیات را ژرف ساخت آن می پندارد (اصطیف، ۲۰۰۷، ص. ۴۷). ویکتور جیرمونسکی پایه گذار این مکتب، قائل است که زمانی رابطه تأثیر و تأثر رخ می دهد که طرف متأثر از نظر شرایط اجتماعی آمادگی دریافت کالای فرهنگی را داشته باشد و اگر این شرایط مهیا نباشد این تبادل فرهنگی رخ نخواهد داد (عبود، ۱۹۹۹، صص. ۴۷-۴۹).

پس از گسترش اسلام، مسلمانان توجه خاصی به تاریخ و فرهنگ عرب داشته اند به طوری که در کم تر از دو قرن ساختار فرهنگی ایرانی ها را در معنای عام تحت الشعاع قرار داد. «در این راستا فرهنگ عربی با زندگی ایرانی ها ارتباط عمیقی دارد. فرهنگ با همه مفاهیم گوناگونی که دربر دارد در روش زندگی خلاصه می شود و پایه و اساس این فرهنگ بر زبان عربی، که ریشه در قرآن و شعر عرب داشت، استوار بود» (قندی، ۱۴۰۰، ص. ۸۵) و پیوند تاریخی فرهنگ بلوچ با فرهنگ عرب آن دوره، بدیهی به نظر

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... محمود حیدری

می‌رسد و به احتمال قریب به یقین، مسلمانان بلوچ در مکتب‌خانه‌ها علاوه بر فراگرفتن قرآن و احکام دینی، با تاریخ قبایل عرب، جنگ‌ها و فرهنگی که پیامبر در آن ظهور کرد نیز آشنا بوده‌اند.

بی‌شک آشنایی ادب‌دوستان با ادبیات بخش مهمی از جغرافیای ایران‌زمین، دیاری با فرهنگی کهن در پیشینه فرهنگی این سرزمین، اهمیت فراوانی دارد. علاوه بر آشنایی با فرهنگ و ادبیات قوم بلوچ، نشان دادن مرادفات فرهنگی و تاریخی این قوم با ادبیات عرب نیز حائز اهمیت است.

۲. پیشینه پژوهش

در باب حماسه‌های قوم بلوچ چندین پژوهش صورت گرفته است. عبدالغفور جهان‌دیده (۱۳۹۰) کتاب ارزشمند حماسه‌سرایی در بلوچستان را نگاشته است که شاید بتوان گفت مهم‌ترین و تنهاترین منبعی است که خوانندگان فارسی‌زبان را با حماسه‌ها و منظومه‌های قوم بلوچ آشنا می‌کند. نویسنده علاوه بر مقدمه‌ای تفصیلی در باب زبان بلوچی و ادبیات منظوم حماسی، به معرفی و ترجمه حماسه‌های رند و لاشار، حماسه بانری و فتح دهلی، هم‌ل، بالاج، آدینگ، لئا و کمبر پرداخته است.

عبدالصمد حمیدی‌فر و حبیب جدیدالاسلامی قلعه نو (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به «شکل‌شناسی حماسه رند و لاشار از نگاه اخلاقی» پرداخته‌اند و هدف خود را شناساندن فرهنگ، اخلاق و ادبیات بلوچی به جویندگان اذعان کرده‌اند.

عاتکه عرب (۱۴۰۲) در مقاله‌ای به مقایسه قهرمان آذری کوراوغلی و قهرمان عرب دوره جاهلی عترة بن شداد پرداخته است. این مقاله با عنوان «بررسی تطبیقی شخصیت کوراوغلی قهرمان حماسی آذربایجان با عترة بن شداد دلاور سوار عرب» در مجله

فرهنگ و ادبیات عامه منتشر شده و به این نتیجه رسیده است که عناصری چون داشتن معشوقی از رده اجتماعی بالاتر، جنگاوری، شاعری و خنیاگری، رادمردی و فتوت، اسب و شمشیر اسطوره‌ای مهم‌ترین جنبه‌های اشتراک دو قهرمان است.

پژوهشگران چندی نیز در باب جنگ‌های عرب در دوره جاهلی سخن گفته‌اند. کامل عبد ربّه حمدان (۲۰۰۷) مقاله «الصورة البشعة للحرب في العصر الجاهلي» را نوشته و تصویرهای زشت جنگ در این دوران را ترسیم کرده است. او معتقد است شرایط محیطی و اجتماعی سخت و خشن، به گونه‌ای جنگ را بر آن مردمان تحمیل کرده و باعث شده بود که به مبادی و قواعد جنگی پای‌بند باشند. مصطفی شیروی خودانی و همکاران (۱۴۰۰) مقاله‌ای با عنوان «المرأة الجاهلية والحروب القبلية» نوشته و به این نتیجه رسیده‌اند که زنان با وجود ناپسند دانستن جنگ، اما به دلیل عناد و لجاجت، مردان را به انتقام‌خواهی تشویق می‌کردند.

با توجه به آنچه در باب جنگ‌های دوره جاهلی یا حماسه‌های بلوچی نوشته شده است و اهمیت بسزایی که در پژوهش‌های ادبی داشته، ولی تاکنون پژوهشی که به مقایسه این جنگ‌ها و حماسه‌ها پرداخته باشد یافت نشد. گرچه مواردی از آنچه در این پژوهش بر آن تأکید شده است همچون تأکید بر فضایل اخلاقی حماسه رند و لاشار یا نقش زنان در جنگ‌های دوره جاهلی در پژوهش‌های پیشین مورد توجه واقع شده‌اند و حتی مقایسه تطبیقی بین دلاور عرب و قهرمان حماسی آذری نیز انجام شده است، اما خلأ پژوهشی در مقایسه جنگ‌های عرب و حماسه بلوچ که ردپای تأثیر و تأثر نیز در آن قابل اثبات است، نویسنده را به این پژوهش تطبیقی سوق داد.

۳. چارچوب نظری پژوهش

۳-۱. حماسه رند و لاشار

حماسه‌های رایج در بلوچستان را نمی‌توان با توجه به ویژگی‌های هر کدام (حماسه‌های راستین یا حماسه‌های اسطوره‌ای، حماسه‌های دروغین یا حماسه‌های تاریخی) در دسته‌های مشخص و همراه با مرزبندی‌های دقیق جای داد و در بسیاری موارد امکان دارد با نمونه‌هایی رویارویی داشته باشیم که به طور موازی در انواع مختلف حماسی جای می‌گیرند (آذرشب و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۷). حماسه «رند و لاشار» یا «چاکر و گوهرام» حماسه‌ای پهلوانی و سرگذشت آن گاه تاریخی و گاه با افسانه درمی‌آمیزد. طرح اصلی حماسه رند و لاشار بر پایه دو چیز است: پناهنده‌پذیری و حمایت از پناهندگان و انتقام و کین‌خواهی از دشمن (جهان‌دیده، ۱۳۹۰، صص. ۱۴۳-۱۴۴). رند و لاشار دو قبیله بزرگ بلوچ‌اند که بیشتر اقوام بلوچ به آن دو منتسب هستند و چاکر و گوهرام رئیسان و بزرگان این دو قبیله در زمان شکل‌گیری حماسه بوده‌اند.

خلاصه این حماسه این‌گونه است که پس از بازگشت لشکر لاشار از جنگ دهلی، افراد میرگوهرام سردار قوم لاشاری برای گرفتن مالیات نزد گوهر می‌روند، اما با پاسخ تند گوهر مواجه می‌شوند که «گوهرام به من طعنه می‌زند که در ملک او زندگی می‌کنم؟ مگر او حیثیت ندارد که بیوه زن بی‌کسی در سایه‌اش پناه بگیرد؟ اگر این طور است من می‌توانم از اینجا کوچ کنم و به جای دیگری بروم». اما فرستادگان گوهرام به این صحبت‌ها قانع نمی‌شوند و گوهر نیز بر حرف خود استوار است. فرستادگان که نمی‌خواهند دست خالی برگردند برمی‌خیزند و اموالی را برمی‌دارند و هفتصد خیمه گوهر را به آتش می‌کشند. گوهر نیز عازم سفر می‌شود و پیکی را نزد میرچاکر

می‌فرستد تا مکانی برای او در نظر بگیرد و او نیز با آغوش باز می‌پذیرد. همین که گوهرام خبر رفتن گوهر به نزد میرچاکر رندی می‌شنود، بی‌درنگ پیکتی به سوی رندها می‌فرستد که گوهر را به نزد لاشاری‌ها برگردانند و اگر امتناع کردند به خشونت متوسل شوند و نصیحت پیران نیز در این راه کارگر نمی‌افتد.

وقتی جوانان لاشاری، لشکر آماده رندی‌ها را مشاهده می‌کنند صلاح در این می‌بینند که مسابقه بگذارند و چابک‌سواری خود را به رخ بکشند و برای شخص برنده، یک قوچ به‌عنوان جایزه قرار دهند. با اینکه اسب لاشاری‌ها برنده می‌شود اما رندی‌ها از قبول نتیجه سرباز می‌زنند و اسب رندی‌ها را برنده اعلام می‌کنند. پس از بالاگرفتن درگیری تصمیم بر آن می‌شود که دور دوم مسابقه برگزار شود. در دور دوم رندی‌ها برنده می‌شوند، اما قبل از اینکه جایزه را بردارند، لاشاری‌ها آن را در اختیار می‌گیرند و کار مجدداً به کشمکش می‌کشد. شبانه لاشاری‌های خشمگین از راه بیابان به خیمه‌گاه گوهر می‌زنند و همه اموال وی را به غارت می‌برند و در راه، همه بچه‌شترهای گوهر را از دم تیغ رد می‌کنند و می‌کشند. سه شب بعد میرچاکر میهمان گوهر می‌شود و گوهر از غارت اموال و کشته شدن بچه‌شترهایش به او چیزی نمی‌گوید، اما چون به هنگام غروب شتران به خیمه‌گاه برمی‌گردند و پستان‌هایشان پر از شیر است و ناله سر می‌دهند، میرچاکر به ماجرا پی می‌برد. این تجاوز به حریم زنی که پناهنده مرد غیرتمندی همچون چاکر شده بود بر او بسیار گران می‌آید و جنگی سی ساله بین آن‌ها شروع می‌شود (جهان‌دیده، ۱۳۹۰، صص. ۱۳۲-۱۳۸).

۲-۳. جنگ بسوس

جنگ بسوس بین دو قبیله بزرگ بکر و تغلب شکل گرفت و سالیان طولانی ادامه یافت. درحقیقت جنگ بسوس یک جنگ نبود بلکه جنگ‌های مختلفی بود که در زمان‌های مختلف به وقوع می‌پیوست. علت این جنگ آنچنان که ذکر شده، این است

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و..._____محمود حیدری

که وائل بن ربیعہ معروف و ملقب به کَلِیب از قبیله تغلب، به چنان عظمت و نفوذ و سیادت بی‌ویژه بعد از پیروزی در جنگ خُزار، رسیده بود که تمامی قبایل معدّ زیر پرچم و لوای او قرار گرفته بودند و آنچنان عزتی یافته بود که ضرب‌المثلی در مورد او گفته‌اند که «أعز من کلیب وائل». این تکبر و غرور که به طغیان و سرکشی رسیده بود باعث شد که سرزمینی به خود اختصاص دهد (حمی) که هیچ کس حتی شتران و حیوانات نیز حق چریدن در آن را نداشت و کسی نمی‌توانست با آتش او آتشی بی‌فروزد یا کسی از میان خانه‌های آن‌ها بگذرد. کلیب همسری از قبیله بکر داشت به نام جلیله برادر جَسَّاس بن مُرّه شیبانی. روزی مردی میهمان خاله جَسَّاس که بسوس نام داشت، بود و شترش با شتران جَسَّاس در سرزمین اختصاصی کلیب می‌چرید. حضور این شتر، باعث ناخرسندی کلیب و باعث شد به جَسَّاس هشدار دهد که بازگشت این شتر به سرزمین من باعث هلاکت آن خواهد شد و جَسَّاس نیز در پاسخ گفت در صورت انجام چنین کاری، خود کَلِیب را خواهد کشت. چون این هشدار کارگر نشد و کلیب شتر میهمان را در سرزمین خود دید، تیری به پستان شتر زد و شتر ناله‌کنان به در خانه رسید. صاحب شتر چون آن را بدید فریاد «یا لذلّ» سر داد و بسوس نیز فریاد کشید «واذلاه». جَسَّاس خاله خویش را ساکت کرد و گفت من در مقابل این شتر، شتر بزرگ‌تری خواهم کشت که منظور وی، دامادش کلیب بود و چنین کرد (ابن الأثیر، ۱۳۴۸، ج. ۱/ص. ۳۱۲؛ الأغانی، ۱۹۶۹، ج. ۵/ص. ۱۶۸۰). این جنگ حدود ۴۰ سال به طول کشید که شش جنگ بزرگ در آن رخ داد و با وساطت پادشاه حیره، منذر بن ماء السماء، و به قولی دیگر به واسطه حارث بن عمرو الکندی به پایان رسید (برو، ۲۰۰۱، ص. ۲۱۳). جنگ‌های بکر و تغلب و پیامدهای آن به‌ویژه در تعلقات عمرو بن کلثوم و حارث بن حلّزه و اشعار مهلهل تجلی یافته است.

۴. بحث و بررسی (ویژگی‌های مشترک دو حماسه تاریخی عرب و بلوچ)

۴-۱. علت وقوع جنگ‌ها

همانگونه که در معرفی این حماسه‌ها گفته شد، حماسه بلوچی در علت وقوع شباهتی بسیار با جنگ‌های دوره جاهلی دارد. کشتن شتر در جنگ بسوس با کشتن بچه‌شترهای گوهر اقتران پیدا می‌کند.

طبیعت صحرائی شبه‌جزیره عربستان باعث شده بود که شتر حضور فراوانی در زندگی آن‌ها داشته باشد و تکیه‌گاه امنی برای اعراب در سفر و حضر، گرسنگی و قحطی و... باشد و آنچنان که ابن خلدون می‌گوید، شتر تنها تکیه‌گاه عرب بدوی در زندگی بود (ابن خلدون، ۲۰۰۴، ج. ۱/ص. ۲۴۸). ابوعبیده معتقد است توجه عرب به شتر از اعتقادات دینی آن‌ها نشئت می‌گیرد و شتر نزد آن‌ها مقدس است و حادثه یوم الزورین^۱ بر این قدسیت تأکید می‌کند. دلایل این قدسیت در احساس ترس، بدبینی و فنا و نیستی به‌ویژه پس از فریاد شتر صالح و بسوس می‌توان مشاهده کرد (ابوعبیده، ۱۹۷۷، ص. ۲۱۰). کشتن شتر میهمان بسوس که «سراب» نام داشت و باعث جنگ‌افروزی بین دو قبیله شد، چنان در ادبیات و فرهنگ عرب منحوس پنداشته شد، که باعث پیدایش ضرب‌المثل‌هایی مانند «أشأم من سراب» و «أشأم من البسوس» در فرهنگ عربی شد (ابن اثیر، ۱۳۴۸، ص. ۴۷۴).

در دیگر سو و در حماسه رند و لاشار نیز، هجوم بردن بر شتران گوهر و ذبح کردن

بچه‌شترها علت وقوع جنگ شد:

سرانجام ملک دینار [برای رفتن به رزم] برخاست

با پانصد جنگجوی سواره

[سواران و جنگاوران] مانند رگبار باران فرو ریختند

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... محمود حیدری

و در جایگاه زندگی گوهر هجوم بردند

همه بچه‌شترهای گوهر را کشتند

و سپس مانند برق از آنجا گذشتند [و دور شدند] (جهان‌دیده، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۵).

به خوبی واضح است که لشکریان برای انتقام از پناهنده شدن گوهر به رندها، عزیزترین دارایی‌های او را تلف کردند و بدون تعرض به مردان و انسان‌ها فقط بچه‌شترهایی را کشتند که هر کدام برای صاحبش همچون فرزندی عزیز و ارزشمند بود. جالب آنکه همانگونه که بسوس و شترش «سراب» ضرب‌المثل شومی و نحوست شد، در حماسه رند و لاشار نیز چنین دیدگاهی نسبت به گوهر وجود دارد:

(الهی) گوهر با آشوب‌هایی که به بار آورد آتش بگیرد

و در کوه‌های سخت گذر و دره‌های ژرف گرفتار شود

چونکه قوم و قبیله را به نابودی کشید (همان، صص. ۱۵۹-۱۶۰).

طبیعتاً این مضمون‌های مشترک نمی‌تواند حاصل یک واقعه تاریخی یکسان در میان دو ملت باشد و روابط نزدیک فرهنگی = تاریخی ایران و عرب پس از اسلام و آشنایی ایرانیان با این تاریخ و فرهنگ، در اثرپذیری از این وقایع می‌تواند نقش داشته باشد. از آنجایی که حماسه رند و لاشار بر خلاف جنگ‌های عرب صرفاً حادثه‌ای تاریخی نیست و داستان‌های زاینده خیال نویسنده نیز در آن نقش داشته‌اند، گزافه نیست اگر این مضمون‌های مشترک را حاصل طبع نویسنده در داستان‌سرایی بدانیم. البته وجود عناصر فرهنگی و جغرافیایی مشترکی که ذکر شد، باعث شده است این حماسه بلوچی به خوبی با این عناصر امتزاج یابد و آن را به واقعیت نزدیک کند.

۲-۴. شخصیت اصلی جنگ‌ها

زنان در جنگ‌های دوره جاهلی بسیار نقش داشتند و این نقش به‌ویژه در انتقام‌جویی، بسیار آشکار بود، چراکه همواره زنان، مردان را تشویق به کین‌خواهی می‌کردند و این خون بود که خون را می‌شست. این روحیه انتقام‌خواهی زنان به‌ویژه در ماجرای بسوس و فریاد دادخواهی او دیده می‌شود. بسوس از پذیرش یک شتر در مقابل شتر کشته شده امتناع کرد و جساس و دیگران را به کین‌خواهی از کلب تشویق کرد. گفته شده است که گریه‌ها و ناله‌های صبح و شام زنان یکی از عوامل اصلی غارت و انتقام‌خواهی مردان بوده است (الخفاجی، ۱۹۷۳، ص. ۱۸۳). جنگ بسوس در دوره جاهلی درحقیقت همراه با فریاد «واذلاه» بسوس به راه می‌افتد. بسوس پس از واقعه کشته شدن شتر چنین می‌سراید:

لَعْمَرُكَ لَوْ أَصْبَحْتَ فِي دَارِ مُنْقِدٍ	لَمَّا ضَيْمٌ سَعْدٌ وَهَوَ جَارٌ لِأَيَّاتِي
وَلَكِنِّي أَصْبَحْتُ فِي دَارِ غُرْبَةٍ	مَتَى يَعْدُ فِيهَا الذِّئْبُ يَعْدُ عَلَيَّ شَاتِي
فَيَا سَعْدُ لَا تَعْرُرْ بِنَفْسِكَ وَارْتَحِلْ	فَإِنَّكَ فِي قَوْمٍ عَنِ الْجَارِ أَمْوَاتِ
وَدُونَكَ أَدْوَادِي فَإِنِّي عَنْهُمْ	لَرَأِحَلَةٌ لَا يَفْقِدُونِي بُنْيَاتِي

(صباغ، ۱۹۷۵، ص. ۲۹۴)

ترجمه: به جانم قسم اگر در خانه منقذ بودم، هرگز به همسایه‌ام؛ سعد ظلم و ستمی نمی‌رفت. اما اکنون من در سرزمینی غریبم که هر وقت گرگ‌ها در این سرزمین حمله کنند، بدون شک بر گوسفندان من حمله‌ور می‌شوند. ای سعد به خویش غره مشو و از اینجا برو! تو در میان قومی هستی که نسبت به رعایت حقوق همسایه مرده‌اند. اقوام و خویشان من در مقابل تو هستند و من به سوی آن‌ها خواهم رفت و دختران کوچکم مرا از دست نخواهند داد.

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... _____ محمود حیدری

علاوه بر بسوس دیگر زنان قبیله تغلب نیز روز کشته شدن کلیب در جنگ افروزی نقش داشتند و مردان را به جنگ افروزی تحریک می کردند. مهلهل در این خصوص می گوید:

كُنَّا نَعَارُ عَلَى الْعَوَاتِقِ أَنْ تُرَى بِالْأَمْسِ خَارِجَهُ عَنِ الْأَوْطَانِ
فَخَرَجْنَ حِينَ ثَوَى كَلَيْبٌ حُسْرًا مَسْتَيْقِنَاتٍ بَعْدَهُ بِهَوَانِ
وَيَقْلَنَ مَنْ لِّلْمَسْتَضِيقِ إِذَا دَعَا أُمٌّ مِّنْ لِّخَضْبِ عَوَالِي الْمِرَّانِ

(القیسی، ۱۹۶۴، ص. ۱۱۳)

ترجمه: ما نسبت به زنان ارزشمندی که دیروز از خانه (به سبب کشته شدن کلیب) خارج شده بودند، غیرت داریم. آن‌ها روز تدفین کلیب با سرهای برهنه از منزل خارج شدند، حال آنکه یقین داشتند که پس از این حادثه (به دلیل رفتن کلیب و از دست دادن حامی بزرگ) دچار خواری و ذلت خواهند شد. آن‌ها می گفتند کیست که لبیک گوید فریاد فرد در تنگنا را و سرنیزه‌ها را از خون دشمن خضاب کند).

همین سخنان تحریک‌آمیز بسوس و دیگر زنان بنی تغلب جساس را به کشتن کلیب ترغیب کرد و آتش جنگ را شعله‌ور کرد. در حماسه تاریخی رند و لاشار نیز شخصیت اصلی گوهر است. همو که ابتدا بدون اجازه لاشاری‌ها به سمت رقیب می رود و به میرچاکر و قبیله رند می پیوندد و باعث جنگ افروزی بین دو قبیله می شود. گوهر خطاب به چاکر رئیس قبیله رند می گوید:

نوهانیان اموال مرا غارت کردند

اکنون نزد تو آمده‌ام/ برای پناهندگی نزد تو آمده‌ام

دل بی قرارم، خواستار این است

که تو برای من چاره‌ای بیندیشی

و جایگاهی سرسبز و مطمئن را برایم در نظر بگیری (جهان‌پسیده، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۷).

بنابراین فریاد تظلم و دادخواهی زن و حمایت از او واجبی بود که عدول از آن غیرممکن بود. فریاد «وا ذلاه» بسوس و فریاد تظلم و دادخواهی گوهر و اهمیتی که این زنان نزد دو قوم عرب و بلوچ داشتند، باعث شد که آتش این جنگ‌ها مدت زمان طولانی شعله‌ور بماند. مفهوم مقایسه در مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی امکان درک شباهت‌ها و تفاوت‌هایی موجود در بین آثار ادبی را فراهم می‌کند (نظری منظم، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۵).

۳-۴. پناه دادن به همسایه

یکی از سجایای اخلاقی قوم عرب که می‌تواند متأثر از زندگی در شرایط سخت باشد، پناه دادن به بی‌پناهان است. قرآن کریم نیز به این موضوع اشاره دارد و خطاب به پیامبر می‌فرماید اگر مشرکان نیز به تو پناه آورند، به آن‌ها پناه بده (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ) (توبه: ۶) که این آیه به خوبی اهمیت پناهندگی نزد عرب را نشان می‌دهد. اعراب نیز بارها در اشعارشان به این خصال اخلاقی اشاره کرده‌اند. ابن خلدون عرب بادیه‌نشین را از آن جهت که بر فطرت نخستینش است به خیر و نیکی نزدیک‌تر می‌داند (ابن خلدون، ۲۰۰۴، ج. ۱/ص. ۲۴۸). یکی از این نیکی‌ها، عزیز داشتن همسایه و حمایت از پناهنده است. سموال در جواب آن کس که تعداد افراد قبیله آن‌ها را اندک می‌داند، به تکریم همسایگان خویش افتخار می‌کند و می‌گوید:

وما ضررنا أنّا قليل وجارنا
عزیز وجار الأکثرین ذلیل
(الجاحظ، ۱۹۸۵، ج. ۳/ص. ۱۲۱)

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... _____ محمود حیدری

ترجمه: اینکه ما اندک هستیم به ما ضرری نمی‌رساند حال آنکه همسایه ما عزیز است و همسایه بیشتر اشخاص خوار و ذلیل هستند.

و عمرو بن کلثوم نیز در معلقه خود به این ویژگی اشاره دارد:

وَسَيِّدٍ مَعَشَرَ قَدْ تَوَجَّوْهُ
بِتَاجِ الْمُلْكِ يَحْمِي الْمُحْجَرَيْنَا

(عمرو بن کلثوم، ۱۹۹۱، ص. ۷۳)

همانگونه که در خلاصه حماسه‌ها ذکر شد، رعایت حقوق همسایه و اهمیت دادن به پناهندگان از اصول اخلاقی دو قوم بوده است. پناهنده‌پذیری از صفات بسیار والای قوم بلوچ است و ریشه حماسه رند و لاشار نیز در دفاع از زنی بیوه و ستم‌دیده است که به رئیس یکی از قبیله‌ها پناه برده است (جهان‌دیده، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۵) در قسمتی از حماسه رند و لاشار چنین آمده است:

نخست به گنداوگ رفت

نزد چاکر دلیر

بانوی زیبا، گوهر، این گونه گفت:

آنجا با امیر چاکر

می‌دانم که تو چاکر پور شی‌هک هستی

جوانمرد شمشیرزن قبیله رند هستی

هفت نیای تو پی در پی فرماتروا بوده‌اند

سرکش و دلیر و نیرومندی

من نزد تو برای پناهندگی آمده‌ام

من در اصل از افراد وابسته به گوهرام جنگجو بوده‌ام

گوهرام زندگی را از من گرفته است

گوهرام بر من کینه ورزیده است

و از من شکوه کرده است
من به ناچار از آنجا کوچ کرده‌ام
و برای پناهندگی نزد تو آمده‌ام (همان، ص. ۱۷۱).
چاکر پس از شنیدن سخنان گوهر منطقه وسیع و آباد «کچرو» را به گوهر اختصاص
می‌دهد و گوهرام نیز از پناهنده شدن گوهر به رقیب، به شدت عصبانی می‌شود و آن را
توهینی بزرگ برای خود می‌شمارد (همان، ص. ۱۲۷).

۴-۴. انتقام و کین خواهی

انتقام‌جویی یکی از ویژگی‌های بارز در اعراب بوده است که به یک پدیده شعری به نام
«الموثبات» منجر شده است. الموثبات اصطلاحاً مجموعه قصایدی است که در
کین خواهی، برافروختن غیرت برای انتقام گرفتن و تحریک مردان برای دور کردن
اهانتی که به قبیله وارد می‌شد، اطلاق می‌شود (القیسی، ۱۹۶۴، ص. ۱۱۲). اساس این
تفکر انتقام‌جویانه، تفکر «ولی دم» بوده است که فرزندان، نزدیکان و افراد قبیله حق
داشتند به خون‌خواهی فرد مقتول قیام کنند. زنان نقش پررنگی در برانگیختن احساسات
مردان و همت آنان برای انتقام گرفتن ایفا می‌کردند. عمرو بن کلثوم چنین می‌گوید:
وَإِنَّ الضُّعْنَ بَعْدَ الضُّعْنِ يَبْدُو
عَلَيْكَ وَيُخْرِجُ الدَّاءَ الدُّفَيْنَا
(عمرو بن کلثوم، ۱۹۹۱، ص. ۷۳)

ترجمه: کینه پس از کینه آشکار می‌شود و درد پنهان را از سینه‌ها خارج می‌کند.
مهلهل نیز بر انتقام‌خواهی کلب تأکید می‌ورزد و در این راه از تمام لذت‌های
زندگی می‌گذرد و تا همه بزرگان قبیله بکر را نکشد آرام نمی‌گیرد:

خَذِ الْعَهْدَ الْأَكِيدَ عَلَيَّ عَمْرِي
بِتْرَكِي كُلَّ مَا حَوَتْ الدِّيَارُ
وَهَجْرِي الْعَانِيَاتِ وَشُرْبِ كَأْسِ
وَلُبْسِي جُبَّةً لَا تُسْتَعَارُ

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... _____ محمود حیدری

وَلَسْتُ بِخَالِعِ دَرْعِي وَ سَيْفِي إِلَى أَنْ يَخْلَعَ اللَّيْلَ النَّهَارُ
وَالْأَنْ تَبِيدَ سَرَاةً بُكْرٍ فَلَا يَبْقَى لَهَا أَبَدًا أَتَارُ

(المهلل، بی تا، ص. ۳۴)

ترجمه: این عهد مؤکد را از من داشته باش که من همه چیز را در این زندگی رها خواهم کرد. از زنان زیبارو و نوشیدن شراب روی گردانم و همیشه لباسی پشمینه به تن خواهم کرد و تا جهان برپاست زره و شمشیر خود را از تن جدا نمی‌کنم مگر آنکه همه بزرگان بکر نابود شوند و اثری از آنان باقی نماند.

مهلهل در جایی دیگر می‌گوید:

لَيْسَ أَخُوكُمْ تَارِكًا وَ تَرَةً دُونَ تَقْصَى وَ تَرَةً بِالْمُفِيقِ

(همان، ص. ۱۱۲)

ترجمه: برادران انتقام کلب را رها نخواهد کرد و اجازه نخواهد داد که خونش هدر رود. گوهرام خطاب به چاکر می‌گوید: شصت و چهار رند را از پای درآوردم. همه این کشته‌شدگان کسانی بودند که از آنها کین خود را می‌جستم (جهان‌دیده، ۱۳۹۰، ص. ۲۴۷). چاکر پس از شنیدن ماجرای ذبح بچه‌شترها چنین می‌گوید:

سوگند به نام و آبروی بلوچی‌ام

گوهرام این گونه [بی پاسخ] نمی‌ماند

که شتر بچه‌ها را به ناروا بکشد

من تا روز محشر از این کار او افسوس می‌خورم (همان، ص. ۱۸۵).

چون سپاهیان گوهرام بر میرچاکر حمله می‌برند و طناب‌های چادرها را پاره می‌کنند

و خیمه‌ها را برمی‌کنند مردم همگی فریاد انتقام و دادخواهی سر می‌دهند:

فریاد و ناله‌های مردم برخاست

و زاری کنان فریاد خون و انتقام سردادند (همان، ص. ۱۸۹).
دگر بار چون چاکر از لاشاریان شکست می خورد و به حرف های میران وقعی
نمی نهد خطاب به میر شیهک می گوید:
سو گند به نام خداوندان
گوهرام را خوشدل نمی گذارم (همان، ص. ۲۰۷).
در جای جای این حماسه سخن از انتقام گرفتن است. در مفاخره چاکر به گوهرام
چنین آمده است که «ای گوهرام! آگاه باش که اگر سنگ های سخت در درون چاه
بپوسند، زنگ کینه از دل مردان زدوده نخواهد شد» (همان، ص. ۲۳۵).

۵. نتیجه

نتایج این پژوهش تطبیقی نشان می دهد که حماسه بلوچی «رند و لاشار» در مواردی
متأثر از جنگ بسوس در دوره جاهلی است. فرهنگ مشابه بلوچ و عرب در نظام
اجتماعی قبیله ای از یک سو و فرهنگ کوچ نشینی و طبیعت صحرایی مشابه آن ها از
دیگر سو، این تأثیر پذیری را تا حد مشابهت رسانده اند. از آنجا که حماسه رند و لاشار
را گاه تاریخی و گاه آمیخته به افسانه دانسته اند، این تأثیر پذیری را تقویت می کند؛ به
عبارتی دیگر این شباهت ها از یک سو و افسانه ای بودن حماسه رند و لاشار از سوی
دیگر باعث می شود که تصور وقوع چنین حوادث مشابهی در تاریخ واقعی دو سرزمین
تا حدودی غیرممکن باشد. نگارنده معتقد است توجه مسلمانان به تاریخ و فرهنگ
عرب در زمان مبعث پیامبر (ص)، باعث شده است تا آن ها با تاریخ این جنگ ها و
فرهنگ اعراب آشنا باشند و یقیناً بلوچ های مسلمان نیز از این حیث مستثنی نبوده اند و
این امتزاج فرهنگی دو ملت، همان رابطه تاریخی اثبات شده است که در پژوهش های
تطبیقی مکتب فرانسوی شرط لازم مقایسه است. موارد تأثیر پذیری حماسه رند و لاشار

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و..._____ محمود حیدری

از جنگ‌های عرب جاهلی عبارت‌اند از: اساس هر دو جنگ بر پایه انتقام و خون‌خواهی زنی است که به خیمه و خرگاه و مهمان آن‌ها تعرض شده است و شترانشان به وسیله قبیله مقابل، از دم تیغ گذشته‌اند. جنگ بسوس بر اثر کشته شدن شتر و جنگ رند و لاشار نیز پس از کشتن شتربیچه‌های گوهر رخ می‌دهند. شخصیت اصلی هر دو جنگ زنانی هستند که با فریاد تظلم و دادخواهی خود، باعث دمیدن در آتش جنگ شده‌اند. خصوصیت‌های اخلاقی مهمی چون پناهنده‌پذیری و احترام میهمان که لازمه شرایط سخت زندگی صحرائی بوده است نیز از موارد دیگری است که در این دو اثر ادبی آشکارند.

قدردانی

نویسنده بر خود فرض می‌داند که محبت و مهربانی آقای دکتر عبدالغفور جهاندیده در ارسال نسخه کتاب حماسه سرایی در بلوچستان را ارج نهاده و مراتب سپاس و امتنان خویش را تقدیم نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. وجه تسمیه یوم‌الزورین به این دلیل است که افراد قبیله بنی‌تمیم دو شتر نوجوان با طناب بسته‌شده را بین لشکریان دو گروه جنگ قرار دادند و گفتند این دو خدایان (زور) ما هستند و تا این دو از صحنه نگریزند، ما صحنه جنگ را ترک نمی‌کنیم و فرد محافظی نیز در کنار آن‌ها گماردند. بکری‌ها بر نگهبانان هجوم بردند و دو شتر را گرفتند و آن‌ها را ذبح کردند و قبیله تمیم شکست مفتضحانه‌ای خورد (ابوعبیده، ۱۹۷۷، ص. ۲۱۲).

منابع

القرآن الکریم.

- ابن الأثیر، ع. (۱۳۴۸ق). *الکامل فی التاریخ*. بیروت: دار الکتب العلمیة
- ابن خلدون (۲۰۰۴). *مقدمة ابن خلدون*. تحقیق ع. محمد الدرویش. دمشق: دار یعرب.
- ابن رشیق القیروانی (۲۰۰۱). *العمدة فی محاسن الشعر و آدابه و نقله*. تحقیق م. عبدالقادر و أ. عطا. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- أبو عبیده، م. (۱۹۷۶). *أیام العرب قبل الإسلام*. تحقیق ع. البیاتی. بغداد: دار الجاحظ.
- الأصبهانی، أ. (۱۹۶۹). *الأغانی*. القاهرة: دار الشعب.
- اصطیف، ع. (۲۰۰۷). *المدرسة السلافیة والأدب المقارن، مجلة الموقف الأدبی*. ۴۳۳، ۶-۱۳.
- برو، ت. (۲۰۰۱). *تاریخ العرب القدامی*. الطبعة الثانیة. بیروت: دار الفکر.
- الجاحظ، ع. (۱۹۸۵). *البيان والتبيين*. تحقیق ع. هارون. القاهرة: مكتبة الخانجي.
- جمال الدین، م. (۱۳۸۹). *پژوهش تطبیقی در ادبیات عربی و فارسی*. برگردان و تحقیق س. حسامپور و ح. کیانی. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- جهاننیده، ع. (۱۳۹۰). *حماسه سرایی در بلوچستان*. تهران: معین.
- الحارث به حلزة (۱۹۹۴). *الديوان*. شرح م. العطية. دمشق: دار الإمام النووي.
- خفاجی، م. (۱۹۷۳). *الشعر الجاهلی*. ط ۲. بیروت: دار الكتاب اللبنانی.
- صباغ، ل. (۱۹۷۵). *المرأة فی التاریخ العربی*. دمشق: وزارة الثقافة والإرشاد القومي.
- ضیف، ش. (بی تا). *تاریخ الأدب العربی فی العصر الجاهلی*. القاهرة: دار المعارف.
- عبدالوهاب العرداوی، ع.، و محمد احمد، ف. (۲۰۱۹). *الذات المفتخرة فی جمهرة أشعار العرب*. مجلة جامعة الكوفة، ۵۲، ۳۷-۵۶.
- عبود، ع. (۱۹۹۱). *الأدب المقارن مشكلات و آفاق*. دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- عمروبن كلثوم (۱۹۹۱). *الديوان*. تحقیق إ. بدیع یعقوب. بیروت: دار الكتاب العربی.
- فراابی. (۱۳۷۱). *سیاست مدنیة*. ترجمه ج. سحابی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

بررسی تطبیقی حماسه بلوچی «رند و لاشار» و... محمود حیدری

- القیسی، ن. (۱۹۶۴). الأشعار الموثبات فی الجاهلیة. مجلة الأفلام، ۴، ۱۱ - ۱۲۰.
- گویارد، م. ف. (۱۹۵۶م.). الأدب المقارن. ترجمة م. غلاب. قاهره: لجنة البیان العربی.
- المهلهل. (بی تا). الادیوان. شرح ط. حرب. بیروت: الدار العالمیة.
- میدانی، ا. (۱۹۸۷). مجمع الامثال. تحقیق م. ابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارالجلیل.

References

The Holy Quran.

- Abbud, A. (1991). *Comparative literature problems and horizons*. Publications of the Arab Writers Union.
- Abdul Wahab Al-Ardawi, A., & Muhammad Ahmad, F. (2019). The proud self in the collection of Arab poetry. *Journal of the University of Kufa*, 52, 37- 56.
- Abu Ubaidah, M. (1976). *Days of the Arabs before Islam* (edited by A. al-Bayati). Dar al-Jahiz.
- Al-Asbahani, A. (1969). *Al-Aghani*. Dar al-Sha'b.
- Al-Harith beh Halazeh. (1994). *Al-Diwan*. Dar Al-Imam Al-Nawawi.
- Al-Jahiz, A. (1985). *Al-Bayan wa al-Tabyin* (edited by A. Haroun). Al-Khanji Library.
- Al-Muhalhal. (n.d.). *Al-Diwan* (edited by Harb). Dar Al-Alamiyah.
- Al-Qaisi, N. (1964). Pre-Islamic Poetry. *Films Journal*, 4, 11- 120.
- Amr ibn Kulthum. (1991). *Al-Diwan* (edited by I. Badi Yaqoub). Dar Al-Kitab Al-Arabi.
- Bro, T. (2001). *Ancient Arab history*. Dar al-Fikr.
- Daif, Sh. (n.d.). *History of Arabic literature in the Pre-Islamic era*. Dar Al-Maaref.
- Farabi. (1992). *Siasate Madanieah (civil policy)* (translated into Farsi by J. Sahabi). Ministry of Islamic Affairs and Guidance.
- Guillard, M. F. (1956). *Comparative literature* (translated into Farsi by M. Ghallab). Arab Eloquence Committee.
- Ibn al-Athir, A. (1348 AH). *Al-Kamil fi al-Tarikh*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah
- Ibn Khaldun. (2004). *Moqaddamah* (edited by A. Muhammad al-Darwish). Dar Ya'rub.

- Ibn Rasheeq al-Qayrawani. (2001). *Al-Umdah fi Mahasin al-Shi'r wa Adabuh wa Naqduh* (edited by M. Abdul Qader and A. Atta). Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Istif, A. (2007). The Slavic school and comparative literature. *Al-Mawqif al-Adabi Magazine*, 433, 6-13.
- Jahandideh, A. (2011). *Hamaseh Sarayi dar Baluchestan*. Moin.
- Jamal al-Din, M. (2010). *Applied research in Arabic and Persian literature* (edited by S. Hesampour and H. Kian). Shiraz Publications.
- Khafaji, M. (1973). *Pre-Islamic poetry*. Dar Al-Kitab Al-Lubnani.
- Maydani, A. (1987). *Majmao Al-Amthal (collection of proverbs)*. Unknown.
- Sabbagh, L. (1975). *Women in Arab history*. Ministry of Culture and National Guidance.